



Dobrik István

Szalay Lajos öröksége

Gondolatok a centenáriumi év kapcsán

A művész

Szótlanut hallgattam, minden szavát elrejtve szívemben.

A hitnek, a vallásosságnak, a vallomásosságnak, a teremtő ihletettségnek és a transzcendenciának, a világ kijózanító tragédiáinak és az alkotói intuíciónak feloldhatatlannak látszó, fájdalmas, feloldást kereső drámáját lehetett érezni minden szava mögött. Egy vallásos lélek érzékenységét és az ösztönös temperamentum lüktetését. Szalay Lajos rajzi zsenialitása, a csak képileg felfogható és értelmezhető nyelvi fordulataiban rejlik. Ezek emelik vizuális ítéleteit általánosan ünnepélyessé. Az anatómiai vonalat mellőző mozgás-, idő-, indulat-, ideg-, kifejezés-, és jellemvonalaival mesterien megformált, többszólamú zengése ihletett üzeneteinek. A „tudat vizionáriusaként” rajzművészetében termékeny dialógus valósul meg az emberi lény és látomása között.

Már életében tisztelet és legendák lengték körül viszontagságos életét, önként vállalt, majd kényszerű négy évtizedes emigrációját, kivételes rajzi tehetségét, beszédének magyar nyelven zengő, gazdag képzetkincsre épülő veretes, fordulatokban gazdag nyelvezetét, a rajzolás művészetében korszakos jelentőséggel bíró, iskolát teremtő szemléletét, munkásságát. Önmaga életét egy tótágas *Divina Comediának* tartotta, amelyben Tarnabod a Mennyország, Miskolc, Budapest, Párizs a Purgatórium, New York a Pokol.¹ A „Miskolci Purgatórium” meghatározó volt nem csupán a felnőtté válás, hanem induló művészi pályafutása szempontjából is.² Bár Órmezőn született (1909. február 26.) és meghatározó gyermekkorát a heves megyei Tarnabodon töltötte, az elemi iskola harmadik, majd negyedik osztályát már Miskolcon végezte el, a MÁV-telepi iskolában. Tíz éves korában írták be a Fráter György (ma Földes Ferenc) gimnáziumba. A művészet iránti érdeklődésére, fiatalkori eszmélésére irodalomtanára Szikra Gyula nagyobb hatással volt, mint rajztanára Madáchy István.³ Balogh József magán rajziskolájába járt és valószínűleg az ő segítségével jutott be, legfiatalabbként, a Képzőművészeti Főiskola miskolci művésztelepére. A telepvezető Benkhard mester nagyvonalúsága tette lehetővé, hogy a városban alkotó fiatal tehetségek együtt dolgozhassanak a főiskolás hallgatókkal.⁴ Innen datálódik Csabai Kálmán festőművésszel való ismeretsége, akivel később a Képzőművészeti Főiskolán is egymás közelébe kerültek, közös mesterük, Benkhard Ágost szárnyai alatt. Csabai az 1970-es évek elején segítségére volt, hogy haza- és elsősorban Miskolcra települjön, ahol édesapja, édesanyja és húga is élt.⁵ Szalay végleges hazatérése előtti évtizedből származó levelei jól érzékeltetik, hogy Párizs (1947-49), Buenos Aires és Tucumán (1949-60), majd New York (1960-88) után az itthoni közönség-



re számít, s hogy végre itthon szeretne minél intenzívebben jelen lenni. Kétlakiság alakult ki a Szalay házaspár életében ez idő tájt: a nyarakat lehetőleg Magyarországon töltötték (részben Pesten, Nándor öccsénél megszállva, nagyrészt pedig Miskolc-Tapolcán, a város üdülőjében), s csak ősszel utaztak vissza New Yorkba.⁶

Miskolc-Tapolcán sokat dolgozott, itt készült az *Énekek éneke* sorozata, amely 1991-ben a Miskolci Galéria kiadásában meg is jelent Supka Magdolna bevezetőjével. Ő írja: „mi itt Magyarországon, még mindig nem tudjuk igazában ki is ez a Szalay Lajos, mit jelent nekünk és a világnak az az egyénien sajátos, áramlatoktól, előképektől független rajzi irány, amellyel Ő a magyar és az egyetemes művészet szókincsét gazdagította”. Itt készíti vele interjúinak egy részét Bakonyi Péter, amely 1987-ben jelenik meg *Végtelen a tenyérben* címmel. A kötetet Supka Magdolna az „eszmei oknyomozó műtörténet ritka kincsének” nevezi, amelyben Szalay Lajos „elbűvölő gondolati és stiláris ékesszólással a „szóvá tehetetlent” közvetíti számunkra.⁷

1988. május 31-én minden patetikusságot nélkülözve úgy rendelkezik, hogy felajánlja a Művelődési Minisztériumnak, hazai múzeumoknak történő átadásra, négyszázötven rajzát, hogy „szülőföldem iránt érzett szeretetemet és hálámat ez is kifejezze”. A végleges hazatérésre csak 1988-ban kerül sor, ekkor utalja ki a város számukra a Hunyadi u. 4. szám alatti földszinten lévő lakást. Itt már keveset rajzol, de sokan látogatják az idős mestert. 1989-ben Kiváló Művész címet kap és díszdoktorává fogadja őt a Magyar Képzőművészeti Főiskola. Végvári Lajos ekkor írja meg, a vele történő beszélgetések





alapján, a munkásságáról szóló könyvét.⁸ Ezekben az években készülnek vele, Sümegi György jóvoltából, azok dokumentatív erejű beszélgetések is, amelyek fontos adalékként szolgálnak a művész ars poeticájának értelmezéséhez, és amelyek a videofelvételeken való archiválás mellett, könyvekben is publikálásra kerülnek.⁹ Szintén az ő bevezetőjével és Környeiné Gaál Edit interjújával a miskolci II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár külön kötetben jelenteti meg lovas rajzait.¹⁰ A Kossuth-díj átadásának évében (1992) Miskolc városa Petró Sándor volt műgyűjtő polgári házának Viszlai József tervei alapján történő átalakításával, a Hunyadi u.12 szám alatt, végleges helyet biztosít állandó kiállításának, amelynek ünnepélyes megnyitására ugyanezen évben kerül sor.¹¹

A város képviselőtestülete 1993. május 11-én díszpolgári címet adományoz Szalay Lajosnak. A közgyűlési határozatot Miskolc *Aranykönyvében* a következőképpen örökítették meg az utókor számára: „Életműve, művészete jelenség a magyar kultúrában, egyszerű és megismételhetetlen. Egyénien sajátos, és az egyetemes művészet szókincset gazdagította. Rajzai messze túl a kézművesség legfelsőbb régióin, esztétikai és szellemi kiteljesedés magasrendű formái. Néhány éve visszatért Magyarországra és Miskolcon telepedett le. Megtisztelte a várost azzal, hogy jelentős számú alkotást adományozott állandó kiállítása számára. Miskolc büszke Szalay Lajosra, akinek helye az egyetemes rajzművészet alkotói sorában a legnagyobb mesterek között van”

Már régebben húzóó betegsége két év múlva újra leveszi lábáról és 1995. április 1-jén adja vissza lelkét Teremtőjének. 1995. április 5-én helyezik végső nyugalomra, tisztelői főhajtása mellett, a Szentpéteri kapui temetőben, a város által biztosított díszsírhelyben. 2000-ben a város síremléket állít számára, amelyet Varga Éva szobrászművész készített. Az ő munkája a Petró-ház falán 2005-ben felavatott portré-dombormű is.¹²

Szalay-emlékév Miskolcon és más helyszíneken

Miskolc városa és a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum 2009-ben emlékbizottság létrehozásával készült a száz éve született Szalay Lajos centenáriuma. Reményei szerint ez a grémium lett volna hivatott arra, hogy országosan összehangolja és koordinálja az év eseményeit, de a megemlékezések elsősorban mégis a szabadon szervezés örömteli szabadságából születtek.

A Szalay-év Miskolcon kívüli programjai a budai Koller Galéria *Istenek, szentek, mártírok* című kiállításával kezdődtek (2008. december 5-21.). Ez volt a több művészeti intézmény és galéria részvételével létrehozott évfordulós kiállítás-sorozat első tárlata, a mester valóságos és mitológiai tárgyú ábrázolásaiból. Az évet igazán a Kogart Ház *Az ismeretlen Szalay Lajos* címmel rendezett nagyszabású gyűjteményes kiállítása nyitotta (2009. január 15. – március 25.), ahol több mint háromszáz festmény, színes és fekete-fehér rajzok, könyvillusztráció és sokszorosított grafika sorakozott a kronológiát is követő, koncepciójában, tematikájában is okosan rendezett terekben. A tárlat kuriózuma a tavaly nyáron az Alapítvány jóvoltából San Diego-ból hazakerült, a művész lánya által őrzött hagyaték jelentős része volt, amelyből a Szalay-életmű ez idáig ismeretlen színei gazdagították a munkásságáról kialakítható képet.¹³

A budapesti Jászi Galéria 2009. február 26-án, *Szalay Lajos – A vonal költője* címmel megnyílt kiállítása, hazai magángyűjteményekből, valamint a művész lányának, Szalay Klárának a gyűjteményéből került válogatásra, több mint hatvan, a nagyközön-



ség számára eddig be nem mutatott tusrajzzal. A Petőfi Irodalmi Múzeum *Szalay Lajos: Vonalasszociációk* címmel nyílt tárlata pedig (2009. március-április) a fiatal Szalay illusztrációs művészetének kiemelkedő darabjait mutatta be, amelyen meghatározó szerepet kaptak a Cervantes, Coleridge, Dosztojevszkij, Goethe, Kassák Lajos, Ovidius, Racine, Steinbeck, Szabó Lőrinc, Szathmári Sándor és Villon műveihez készített munkák.

A miskolci események, 2009. április 18-án délelőtt Szalay Lajos sírjánál történt megemlékezéssel kezdődtek, majd emléktábla avatásra került sor a művész utolsó lakóhelyének a Hunyadi u. 4. számú ház falán. A táblán ez olvasható: „Szalay Lajos (1909-1995) a magyar rajzművészet világhírű mestere, Miskolc Díszpolgára. Ennek az épületnek földszintjén lakott élete utolsó évtizedében feleségével, Héring Júliával. Miskolc Város Önkormányzata, 2009.” Ugyanezen a napon kiállítások megnyitására került sor a Miskolci Galéria Rákóczi-házában, *A magyar rajz fiatal mesterei. Szalay Lajos és nemzedéktársai, 1932-1949* (a Magyar Nemzeti Galériával közösen), *Szalay hazatér. Ismeretlen művek a hagyatékából* (a KOGART Kortárs Művészeti Gyűjteménnyel közösen), és *Szalay és Miskolc. Válogatás a Miskolci Galéria és a Herman Ottó Múzeum gyűjteményéből* címmel.

A három kiállításnak az életmű értékeit sokszínűen felsorakoztató együttese a kritika által is elfogadott, méltó és szépen hangzó ünnepi eseménye volt az emlékévnék.

„Az itthoni életmű, az idő távolából is ható grafikai teljesítmény, amely most megsokszorozva és zengve mutatkozik be a Miskolci Galériában. A vállalt-szellemi szülőváros bőséges és érdemi rendezvénysorozattal ünnepli a művész centenáriumát. Az emlékesteken és koszorúzásokon túl kiállításfűzér tiszteleg az ott felnőtt és ott eltemetett Szalay emléke előtt, benne egy igen fontos, a Nemzeti Galériával közös művészettörténeti vállalkozás, amely *A magyar rajz fiatal mesterei* címet, valamint a *Szalay Lajos és nemzedéktársai 1932-1949* alcímet kapta. Az évszámok jelzik a hiánypótlást. A nemzedéktársak munkái közé vegyített Szalay-rajzok bemutatják azt a szenvedélyes és öntudatos, emberiségben gondolkodó és független alkotót, akit írásban egy Kállai Ernővel folytatott heves beszélgetés, annak a *Magyar Csillagban* megjelent beszámolója örökített meg negyvenkettőben. Egy mesterkaraktert. Már abban is volt valami szokatlan dac, konokság, hogy a főiskola többszörösen díjazott növendéke felhagy a festőambíciókkal és grafikus, kizárólag rajzművész lesz. Ez a rajzművészet fölényesen biztos és kíméletlenül lényeglátó. Bevart szájú, csontos öregasszonyokat mutat fel, acsarkodó emberpiacot és elhasznált zsák-hordókat, rossz kerítőket és goromba együttérzéssel ábrázolt tengerészeket. Ha bibliai a téma, Mária Magdolna egy csapszék közönsége előtt omlik Krisztus lábai elé, ha történelmi, egy feldúlt agitátor Julianus barát izgatja fel az ugrásra kész királyt. Expresszív realizmus, ha kategorizálni akarjuk, a pompás rajzaival szintén jelen lévő Derkovits művének méltó folytatása – de ne gondoljon senki most sem szociáltörténelmi tananyagra. A rajz izgalmas intimitása, tus, toll és papír végtelenül gazdag változatossága, igen, a legkifinomultabb grafikagyűjtőket kielégítő műélmény jár együtt a valóságglátással. Megdöbbenő, hogy ezekkel a tulajdonságokkal Szalay mennyire nem volt egyedül. A korszak iránt érdeklődők mindig tudták, hogy a háborút megelőző évtizedben, a háborús években létezett Magyarországon egy nem szervezett és nem címkézett művészgeneráció, amelyet aztán az események szerteszórtak. De látni, felbecsülni most, Miskolcon lehet annak a törekvésnek az erejét, amely nem akart csatlakozni a Gresham humánus békéjéhez,



még kevésbé a római iskola ministráló klasszicizmusához, és bizalmatlanul nézte a mára elfeledett képirók pántlikás nacionalizmusát is... Szalay emigrált egy évtized múltán. Most újra látni, milyen lehetőséget, milyen életpályákat dúlt szét, semmisített meg vagy kényszerített vastos kitérőkre ezerkilencszáznegyvenkilenc, ezerkilencszázötven. Amely realizmust prédikált, csak éppen az a művészetajánlat nem kellett neki, amely realista volt, elkötelezett és őszinte. Tragikus tanulság, de ne rettenjenek vissza: a kiállítás fel-emelő.”¹⁴

Az emlékezések sora április 21-én a Szalay Lajosról készült filmek: az *Újra itthon* (1980) és a *Szabadságszerelem* (2006) bemutatásával folytatódott. Április 23-án a Miskolci Galéria és a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia Miskolci Területi Csoportja szervezésében a Kondor-teremben emlékesten idézték fel leányának jelenlétében személyét. Különösen tanulságos volt május 28-án, a Miskolci Galéria és az MTA MAB Művészettörténeti Munkabizottsága rendezésében, tárlatvezetéssel és kerekasztal-beszélgetéssel egybekötött szakmai nap.¹⁵

Az emlékévé méltó lezárásaként – a Város és a Miskolci Egyetem közti együttműködést, az Egyetem 1956-ban betöltött szerepét méltatva – Miskolc város a Miskolci Egyetemnek ajándékozta azt a dombormű másolatot, amelyet Szalay Lajos 1956 emlékére készített *Hungary, 1956* címmel 1969-ben. „Az eredeti bronz dombormű az Egyesült Államokbeli Norwalk-ban található, magassága 157 cm, szélessége 195 cm, vastagsága 3 cm. A másolatot Győrfi Sándor szobrászművész készítette. ... Szalay Lajos művészeti munkássága nyomán teljes életműve nemzeti kultúránk részévé vált, így jogos igény műveinek őrzése, bemutatása és megóvása. A Szalay-féle dombormű az egyetemi ifjúság és a nagyközönség által látogatható helyen történő elhelyezése megnyugtatóan biztosíthatja egy kiemelkedő kulturális érték szélesebb körű megismerését, ugyanakkor, az általános mércét meghaladó, fokozott gondosság várható el a műtárgy állapotának megtartása érdekében, melyre a Miskolci Egyetem vezetése garanciát vállal az ajándékozási szerződésben. Az Egyetemen méltó helyére kerülhet a műalkotás, az 1956-os megemlékezések kapcsán a fiatalok százai is kegyelettel emlékezhetnek 1956 hőseire, tiszteleghetnek kiváló művészünk Szalay Lajos emléke előtt.”¹⁶

A Szalay-domborművet a Miskolci Egyetemen október 23-án, az ünnepi megemlékezések keretében avatták fel.¹⁷

A Szalay-emlékévé zárására december 6-án, a 20. jubileumi Téli Tárlat megnyitóján került sor. A Téli Tárlat részeként, emlékére, tematikus pályázatot hirdettek meg, *A művész kötelessége erkölcsi bátorsága* címmel. A pályázatra beadott munkák a jubileumi tárlat részeként idézték személyét.

S végül a tervek szerint 2010 januárjában – az emlékezés időhöz nem kötött jelentőségét igazolva – a Sümegi György által szerkesztett *Egyetlen dimenziók a jelen. Szalay Lajos festő- és rajzolóművész leveleiből* c. kötet kerül majd a nagyközönség kezeihez.

A Szalay Lajosra emlékező év lezárult ugyan, de a gazdag és szétszórt életmű további feltárása, a magyar művészettörténetben való méltó elhelyezése még mindig ró feladatokat az utókorra.¹⁸ Az emlékezések megosztották a szakmabelieket. Voltak, akik a méltóbb és átfogóbb ünnepet hiányolták, és a média szerény figyelmét kritizálták, és voltak, vannak, akik ellentmondásosnak ítélve emberi megnyilatkozásait nehezen emelkednek felül az alkotó személyes vívódásain. Pedig Szalay Lajos csak kora ordas szélsőségeinek



viharában próbálta önmaga számára is értelmezni a maradandó emberi értékeket, a magyar nyelv és a rajz megtartó erejét, az emberi érzések tisztaságát és mélységét.

„Mert Szalay Lajosból úgy nőtt ki a zsenialitás, mint égitestünk anyagaiból a fű, a földből, a kőpedésekből, a sziklahasadékok szikárnak tetsző, de cserépes oldalán, dombon, mezőn, réten, mindenütt. Ismerik-e a fűszálat? ... Ha ismerik: tudják, micsoda erő van, roppant hit-tudat és még-roppantabb győzelem-tudat van egy zöld fűszálban. Ilyen győzelem-mámor és elmúlás-mámor volt Szalay Lajos. A mindig megfeszítésre-váró és mindig keresztet-hurcoló győztes lángelme, szegény!” – írta róla Juhász Ferenc. Szalay Lajos éles valóság szemlélete áthatott a felületen és az előtér jelenségeiben röntgenkép módjára a dolgok háttérbeli összefüggéseire, az emberi jellemek, sorsok, helyzetek, cselekvények szövevényes voltára is rávilágított. „Én magam az *ember*t tartom szem előtt a maga társadalmilag adott helyzetében, a maga isteni kegyelemből kihullott, nyomorult vergődő állapotában. – vallotta. Ez a társadalmi pokol olyan mérhetetlen, annyira zsúfolva van az emberi tökéletlenség ezerarcú nyüzsgésével, hogy kételkedve és megzavarodva állok a politikai messianizmus minden jelszóba tömörült, sommás programja előtt.” Szalay Lajos – ismét Juhász Ferenc szavaival – „a megváltás fiaként hit-szegénységünket a bűn-mélyből kiváltó, teremtő, förgeteges-erejű Mindenség volt. Boldogtalan zseni a keresztúton. De boldog lehetett az Elképzелhetetlen Isten, hogy száz évvel ezelőtt, ilyen áldott szentséges fia született.”

Hajtsuk meg fejünket emléke előtt és őrizzük méltó módon ránk hagyott örökségét.¹⁹





Jegyzetek

¹ A művész kötelessége az erkölcsi bátorság. Beszélgetés Szalay Lajossal. Az interjúkat készítette: Sümegi György és Tóth Piroska. Miskolci Galéria, 1991. 25. o.

² Noha Szalay nem Miskolcon született, eszmélése, művészeti pályára indulása, művész-szé érése szempontjából döntő hatások érték e városban. „Szalay Lajos minden egyéni-közösségi problémára érzékenyen reagáló, sokoldalú és magas szintű rajzművészetével már fiatalon iskolát teremtő, mércét meghatározó munkásságú.” Vö.: A művészet története Magyarországon (szerk.: Aradi Nóra), Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 474. o.

³ Végvári Lajos: Szalay Lajos. Városi Tanács – Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1990. 14. o.

⁴ Uo. 15. o.

⁵ Vö.: Bevezető, in: „Egyetlen dimenziónk a jelen” Szalay Lajos festő- és rajzolóművész leveleiből. Összeállította, jegyzetekkel ellátta, a bevezetőt írta: Sümegi György, Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum, 2009.

⁶ Uo.

⁷ Supka Magdolna: Utószó, in: Szalay Lajos: Végtelen a tenyérben. Bakonyi Péter interjúi. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1987.

⁸ Végvári Lajos: i.m.

⁹ A művész kötelessége az erkölcsi bátorság, i.m.

¹⁰ Lovak Szalay Lajos lovas rajzaiból. II. Rákóczi Ferenc Könyvtár, Miskolc, 1993.

¹¹ A Petró-házban ezzel egy időben kapott helyet Kondor Béla (1931–1972) állandó kiállítása és a helyi művészeket bemutató tárlat.

¹² A jelen közlemény első része megjelent: Általuk híres e város... Miskolc. Szalay Lajos (szerk.: Dobrik István), Szépmesterségek Alapítvány – Miskolci Galéria, Miskolc, 2009.

¹³ A kiállítással egy időben jelent meg: Szalay Lajos grafikuművész gyűjteményes kiállítása a művész születésének 100. évfordulója tiszteletére (szerk.: Fertőszögi Péter), benne: Sümegi György bevezető tanulmánya, Szalay Klára emlékezése. Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, Budapest, 2009.

¹⁴ Rózsa Gyula: Szalay Lajos-centenárium = Népszabadság 2009. május 13.

¹⁵ A kiállításához kapcsolódóan jelent meg: A magyar rajz fiatal mesterei. Szalay Lajos és nemzedéktársai, 1932–1949, (szerk.: Bán András, Zsákovics Ferenc), Miskolci Galéria, 2009. (A Miskolci Galéria könyvei 35.); és Általuk híres e város... Miskolc. Szalay Lajos, i.m.

¹⁶ Részlet Miskolc Megyei Jogú Város Közgyűlésének „Javaslat a Szalay Lajos: Hungary, 1956 c. dombormű másolat Miskolci Egyetemnek történő átadására” tárgyú előterjesztéséből.

¹⁷ A Norwalki Magyar Bizottság (Connecticut, USA) fölkérésére Szalay elkészítette az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc dombormű-émlékművét: Hungary 1956 (1969. június 1., Norwalk, Freese Park). A dombormű-avatás meghívóján az emlékállítók így fogalmazták meg a mű tematikáját: «A baloldalon látható lovas a forradalom, ragyogó /reményteli dicsőséges kezdetét/kirobbanását szimbolizálja. Az orosz elnyomók brutális tankjainak agresszióját a földre zuhant (munkás) ember jeleníti meg/láttatja, akinek keze a hárfán, a szabadságmozgalmakat inspiráló költők és művészek szimbólumán nyugszik. A jobb oldalon fölszálló madár/galamb/szentlélek pedig az örök, legyőzhetetlen/leverhe-



tetlen reményt képviseli.» Az '56-os emlékműnél a norwalki magyarok évente megemlékeznek a forradalomról.

¹⁸ A Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum Petró-házában 2010 tavaszán tervezik megnyitni a Szalay Lajosra emlékező, korszerű multimédiás eszközökkel felszerelt szobákat és azt a kibővített művészeti könyvtárat, amelynek része a művészre vonatkozó dokumentációs adatbázis is.

¹⁹ Elhangzott sírjánál 2009. április 18-án (részlet Dobrik István beszédéből).





Háború után



Menekülés



Pegazus 2.



Válaszúton



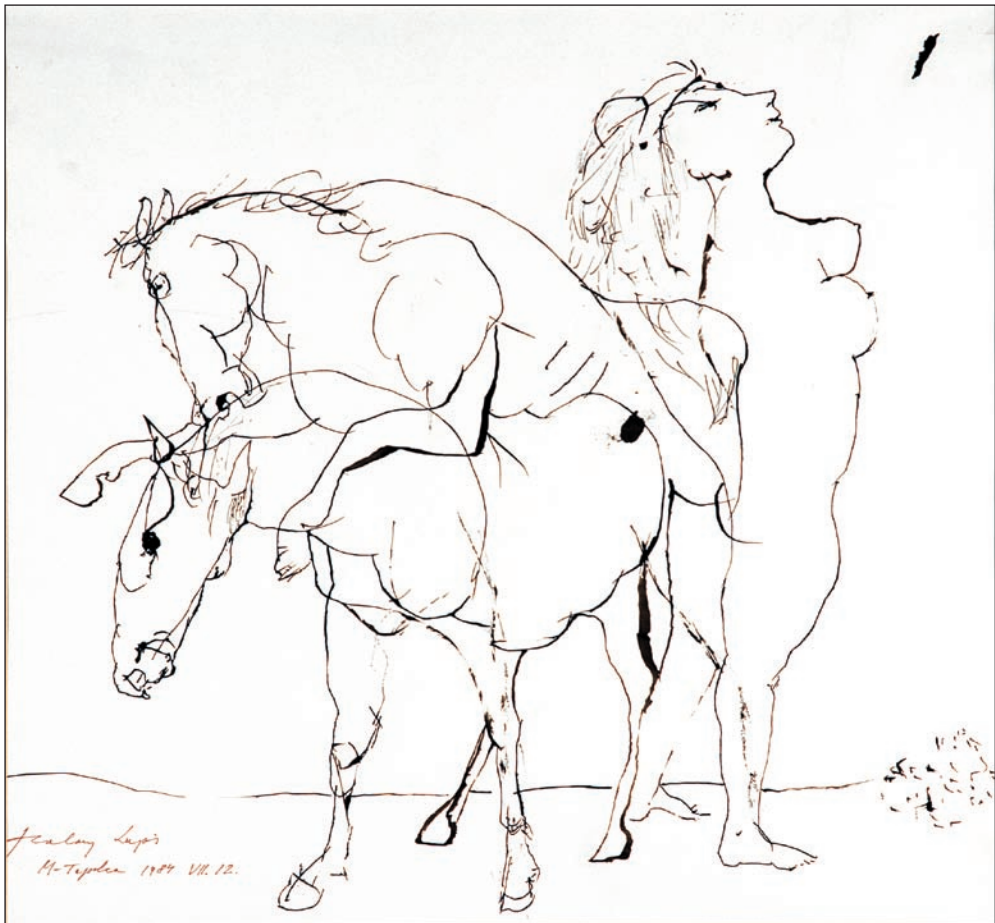
Zsuzsanna és a vének



Csók



Inspiráció



Énekek éneke II.